

Grendel Lajos

A regényírásról, 2002-ben

1.

Előrebocsátom, hogy az alább következő sorokban semmiféle útmutatást nem óhajtok adni a regényírásra vonatkozóan. Se praktikusát, se teoretikusát. Az persze jó, ha a regényíró ismeri a regényről írott tömérdek hasznos és hasznavehetetlen okoskodást, az viszont nem jó, ha görcsösen és minden áron a maga regényírói gyakorlatára akarja applikálni ezeket, s ha ezen az áron akarja megzabolázní azt a spontaneitást, amely nélkül regényt írni talán lehet, de nem biztos, hogy érdemes. A mai magyar irodalomkritikusi iskolák egyike-másika által a regényírók számára követelményként támasztott szövegközpontúság és ennek skolasztikus számonkérése inkább kárára, mint hasznára van az irodalomnak – különösen a regénynek. Erre tapintott rá Németh Zoltán a múlt évi békéscsabai kerekasztal-beszélgetésen, ott helyben, tüstént vitára ingerelve Szirák Pétert. Kis kárörömmel jegyzem meg, jobban örülök annak, ha az irodalomkritikusok egymást ingerlik, mint amikor az írókkal teszik azt.

Kritikára persze szükség van. Amire nincs szükség, az a „vezető szerepük” az irodalmi életben, ami nekem a Párt vezető szerepének a dogmáját juttatja az eszembe, hajdani, de még nem teljesen elfelejtett időkből.

2.

Bizonyára mindnyájan ismerünk olyan vagyonos urakat, akik hirtelen gazdagodtak meg, de a vagyonuk eredetéről nem beszélnek szívesen. Vagy pedig olyan kétes hírű hölgyeket, akik láss csodát, egyszeriben a polgári vagy a keresztény erények lankadatlan buzgalmú hirdetői lettek. Kerítőkől térítőkké. De hogy ne legyek ilyen szigorú: alacsony sorból, nagy szegénységből felkapaszkodott újjazdagokat, akik bár törvényes úton jutottak jómódba, egy idő után szegyélni kezdik származásukat.

Az irodalmi műnemek és műfajok tarkaságában az ilyen emberhez hasonlít a regény. Valami nincs rendben a származásával. Ráadásul züllött rokonai is vannak (lányregény, kémregény, krimi, pornográf regény, történelmi lektür stb.) – ponyvaregények. Tudta ezt már Flaubert, fanyalgott miatta Lukács György. Flaubert-rel kezdődően megannyi regényíró azon fáradozott a 20. században, hogy feledtesse imádott műfaja plebejus (netán lumpen) származását. Fáradozásainak eredménye lön. A regényíró megtanult késsel és villával enni, sőt mára a halkést is használni tudja már. A „tisza” regény Flaubert és Gide nyomán ábrándból valóság lett. A 20. századi regényírók élcsapata vállalva buzgólkodott azon, hogy tisztára mossa a műfaj származásán éktelenkedő foltot. Nem is eredménytelenül. (Egyetemi szemináriumaim egyikén talán nekem is sikerült megszerettetnem és elfogadtatnom Joyce, Gide, Virginia Woolf, de még Robbe-Grillet regényeit is.) Az a bizonyos folt mára talán elhalványodott (a kevésbé figyelmes szem talán észre sem veszi).

Ám ennek is meg kellett fizetni az árát. A regényolvasók többsége átpártolt a züllött rokonsághoz. Lelke rajta!

3.

Az angolszász Amerika regényíróit a 20. század folyamán nem gyötörte meg olyan mértékben a műfaj nem arisztokratikus eredete, mint nyugat-európai kollégáikat. (Mellesleg az oroszokat sem.) Lehet, hogy ennek történelmi gyökerei vannak. Az amerikai ember nem sokat bánkódott (bánkodik) amiatt, hogy a pénznek esetleg tényleg van szaga. Az USA születése pillanatától plebejus ország, vékonyka ültetvényes arisztokráciáját elsöpörte a polgárháború. Hogy ehhez mit szól az európaiak finnyás gyomra, nem tartozik ide.

Az amerikai író nem a tiszta regény ideáját kergeti, hanem azzal van elfoglalva, hogy azok a roppant ellentmondások, amelyek ennek a hatalmas országnak a példátlanul gyors felvirágzását végigkísérték, ott lüktessen a regényeiben. Thomas Mann, Musil, Kafka, Gide vagy Camus regényeivel összehasonlítva, még a legnagyobb 20. századi amerikai regények is egy kicsit kócosak. Faulkner nem áll néha a ponyvaregények ócska kliséihez nyúlni, Dos Passos a zsumalizmus felé, Thomas Wolf a bőbeszédűség felé csúszni nem áll, Updike lektüröket írni, és így tovább. De még a Barth-Pynchon nemzedék is irtózik a szövegirodalom köldöknézó sterilizációjától.

Engem ezzel, prózáik kimeríthetetlenül gazdag valóságreferencialitásával tudnak jobban megszólítani, mint európai írónk többsége, akik velük (de akár a nagy oroszokkal és a latin-amerikaiakkal) szemben is egy kicsit fádnak, már-már betegesen túlfinomkodottnak tűnnek. Talán ennek, prózáik gazdag, tarkabarka világszerúségének köszönhető, hogy nem félnek attól, kritikusaik majd kommersznek fogják nevezni műveiket.

4.

Kevés dolog idegesít jobban a mai magyar irodalmi életben, mint a világszerűség és szövegszerűség között gerjesztett, merőben akadémikus jellegű álfonfliktus. A 80-as és a 90-es évek magyar regényirodalma színvonalasabb és sokszínűbb annál, semhogy áldozatává váljék a különféle irodalomtudományi iskolák között dúló csetepatéknak. Az persze rendben van, hogy minden irodalmi műhely (folyóirat, könyvkiadó) a maga sajátos értékpreferenciáit akarja érvényre juttatni. Az nincs rendben, ha egy idő után belemerevedik ebbe. Csak egy veszedelmesen kasztosodott irodalmi életben lehetséges az, hogy, például, Száraz Miklós György kiváló regényeit vagy a fiatal Haklik Norbert ugyancsak remek novellásköteteit alig vette észre a kritika. Száraz és Haklik nem a 80-as évek magyar prózájának sémáit másolják, s talán ez nehezíti meg a befogadásukat. Az egyetemi katedrák környékén kidesztillált és mesterségesen életben tartott álfonfliktusban valódi értékek regisztrálása marad el, olyan időben, amikor a „mezei” olvasók zöme teljesen elveszítette tájékozódóképességét az irdatlan könyvdömpingben.

5.

Félreértés ne essék, nem a realista nagyregény monumentális kompozícióit sírom vissza. Nem Tolsztojt, még csak nem is Thomas Mann vagy Musil nagyregényeit. S távolról sem a naturalizmust. Bán Zoltán András egyhelyütt holdbélnek nevezi az elmúlt év(tized)ek magyar prózáját. Ingerült, s talán elhamarkodottan általánosító kifakadásának a mélyén, azt hiszem, parázslík valami igazság.

Bret Easton Ellis prózáiból nemcsak a yuppie-k vagy a Los Angeles-i aranyifjúság zárt világát (lelki-szellemi kikasztáltságát) ismerhetem meg, hanem cseppben a tengerként valami lényegeset tudhatok meg a mai Amerikáról is. Viktor Pelevin Generation P

című regényéből, ebből az első látásra örült-hagymázás vízióból mélyebben megérthetem a 90-es évek oroszországi tébolyát, mint a napi hírekből, tudósításokból, zsurnaliszták máskülönben alapos és hiteles elemzéseiből. A nagy múltnak, a nagy hagyományoknak lenne köszönhető mindez? Lehet. Ellis is, Pelevin is a regény megújítói, de azért nem röstellnek jól ismert patronokat is durrogtatni. Úgy művész mind a kettő, hogy esze ágában sincs „művészkedni”, minden tizedik oldalon az olvasó orra alá dörgölni, hogy milyen virtuóz is ő, milyen elsőrendű stilszta. S ha vesszük a fáradságot, és szétnézünk szűkebb közép-európai pátriánkban, némi irigységgel kell megállapítanunk, hogy Mirko Kovaatól Drago Janearig és Jáchym Topolig olyan függvényrendszerben találjuk magunkat, amelyet nem az önreferenciális szövegirodalom köldöknézői állítottak fel.

Ellis vagy Pelevin prózái nem félnek reflektálni a mai amerikai vagy orosz valóságot (vagy annak egy szeletét). Ezzel szemben mit tudhat meg egy nem magyar olvasó a mai Magyarországról, ha végigolvassa az elmúlt egy évtized legjobb magyar regényeit? Tudom, nem az ilyesmi dönti el valamely regény művészi értékeit és a „mai kocsmán” túli érvényességét. Nekem mégis hiányérzetem támad. Ez persze, nyilván, személyes ügy. Tekintse hát a tisztelt olvasó az én magánemberi zsörtölődésemenek.

6.

Irodalomkritikusok, irodalomtörténészek, esztéták (kevés kivételtől eltekintve) évtizedeken keresztül a „valóság tiszteletét”, a „valóság hiteles ábrázolásának” papirosízű ideológiai dogmáktól sugallt követelményeit kérték számon az íróktól. S nem csak a marxisták. Ők azért nagyobb súllyal, mert mögöttük egy félelmetes elnyomó apparátus is állt. Sokáig tették ezt. Túl sokáig ahhoz, hogy már pusztán a valóság szó hallatára felszökjön az írók adrenalinszintje.

Mára annyiban változott a kurzus, hogy néhány kritikus legszívesebben a valóságreferencialitás írmagját is kiirtaná napjaink magyar regényeiből. Ha a regényednek cselekménye van, ha nincsenek benne „mély értelmű” allúziók, ha a regénynek nem kizárólag a regényírás (as such) a központi témája, akkor engedményt tettél a közlésnek, üzleti szempontoknak, és a jóég tudja, még minek. Majd elfelejtetem: a zsumalizmusnak!

7.

Talán azon is komolyabban el kellene gondolkodnunk, miért olvasnak olyan kevesen mai magyar regényt. A nagy kivételek – Jadviga párnája, Harmonia caelestis – ne tévesszenek meg bennünket. Ők csak a szabályt erősítik. Egyik barátom, maga is író, röstelkedés nélkül vallotta be nekem egyszer, hogy nem olvas kortárs magyar irodalmat. Kérdésemre, hogy miért nem, azt felelte, azért, mert Márquez, Vonnegut vagy Hrabal meg tudja szólítani, a mai magyar írók viszont nem.

Az igaz, hogy mindegyik jelentősebb magyar írónak vannak hűséges olvasói. Ám ha az összképet nézzük, hiányzik az olvasói bizalom a kortárs magyar irodalom iránt. Ez a bizalomvesztés az ún. prózafordulat legfájdalmasabb következménye. S természetesen nem a hajdani Berkesi- és Szilvási-olvasókra, a mai szappanopera-falók nagy tömegére gondolok. Hanem arra a, talán nem is olyan kisszámú igényes olvasóra, akit taszít mai prózánk narcizmusa. Akiknek a bizalmát újra meg kellene vásárolni. Az olyan művekkel, mint Márton László, Garaczi László, Krasznahorkai László, Bodor Ádám... újabb prózái. Azokra, akik ma inkább a világirodalmi kínálatból válogatnak.

Ha igaz, hogy nem érdemes úgy regényt írni, hogy félszemmel a vélt vagy valós „átlagolvasói” igényekre kacsingatunk, akkor az is igaz, hogy úgy sem érdemes, ha mindenáron meg akarunk felelni az éppen „menő” irodalomtudományi kurzusoknak. A minap hallottam egy megejtően mai sztorit, amelyben a fiatal irodalomkritikus ekképpen világította meg fiatal írókollégája elméjét: „Jegyezd meg, te akkor leszel Valaki, ha majd én írok rólad.” Ezen az arrogancián lehet mosolyogni. De még inkább érdemes elgondolkozni rajta. Azon, hogy az irodalomkritika, amelynek nem hervadó érdemei vannak a 80-as évek irodalmi paradigmaváltásának a sikerre vitelében, mára hovatovább irodalmunk spontán fejlődésének az egyik kerékkötőjévé válik. De hogy ne legyek igazságtalan és ne általánosítsak én sem elhamarkodottan! Irodalomkritikusainknak arról a túlzottan öntudatos csoportjáról beszélek, amely számára az irodalmi mű csupán arra való, hogy illusztrációs anyagként szolgáljon elméleti tézisei igazolásához.